

MANJOLA BREGASI

EKONOMIA GJUHËSORE TEK EMRAT E VEPRUESIT

Emrat e vepruesit përgjithësisht krijohen nga folje të tipit: *punoj* – *punues*, *lexoj* – *lexues*, *blej* – *blerës*.

Semantikisht këta emra zërthehen në formulën: *ai që + foljen*, p.sh.: *notues* – ai që noton, *blerës* – ai që blen. Këta emra kryesisht formohen nga pjesorja e foljes + prapashtesën –s dhe variantin e saj –*ues*.

Kjo prapashtesë është e mbarëshqipes, edhe pse si model fjalëformimi lidhet me gegërishten. Në jug kësaj prapashtese i përgjigjet prapashtesa –*njës*, si *shkruaj-shkronjës*, *punoj-punonjës*. Kjo prapashtesë sot është inaktive, me përjashtim të disa rasteve të veçanta, si p.sh. kur themi: *punonjës shkencor*.

Disa emra vepruesi krijohen nga emrat e veprimit, që formë të lirë minimale kanë folje + prapashtesën – *tar*, p.sh. *çliroj- çlirim- çlirimtar*. Këta emra dhe emrat e krijuar me prapashtesën –s janë sinonime, p.sh.: *guxues – guximtar*, *çlirues – çlirimtar*, por që dallohen në përdorim për efekte stilistikore.

Disa emra te vepruesit formohen nga emrat jo foljorë, si punë-punëtor, treg- tregtar. Nga këta emra me anë të konversionit krijohen mbiemrat, si: fluturues (disk, zog, mjet); punëtor (njeri punëtor).

Ku shprehet ekonomia gjuhësore në këtë tip emrash?

Formula shpjeguese *ai që + folje*, e cila nënkupton të paktën tre njësi leksikore, kthehet tashmë në një fjalë, p.sh.: *dëgjues – ai që dëgjon*, *nxënës – ai që nxë*, etj. Në shqipe ashtu si edhe në gjuhë të tjera, ka edhe modele të tjera, siç janë p.sh. mbiemrat prejpjesorë: *i qeshur – ai që qesh*, *i larë – ai që është larë*, etj.

Në gjuhën shqipe, prejardhja është një nga mënyrat kryesore të fjalëformimit të emrave, përmes parashtesimit dhe prapashtesimit. Brenda kësaj kategorie, në emrat që krijohen me prapashtesim, një grup të veçantë përbëjnë emrat e vepruesit, të krijuar nga foljet apo emra të tjerë. Qëllimi i kësaj kumtese është të shohë, se si ligji i ekonomisë gjuhësore vepron edhe mbi këtë kategori emrash, të përhapur në gjuhën shqipe.

Së pari le të ndalemi në mënyrën se si janë krijuar këta emra, që lidhen me vepruesin, si p.sh.: *lexues*, *drejtues*, *blerës*, *gazetar*, *luftëtar*, *çlirimtar*, *shahist*, *materialist*, etj. Profesor Jani Thomai, i vendos këta emra në kategorinë e emrave të krijuar me prapashtesim dhe i cilëson si “emra të

vetave a të sendeve vepruese, d.m.th. të njerëzve a të sendeve, sipas punës që kryejnë, sipas mjeshtërisë, sipas doktrinës që ndjekin etj.¹

Këta emra të krijuar me prapashtesim mund të vijnë nga folje + prapashtesë si p.sh. *blej- blerës, punoj- punues, lexoj –lexues, fluturoj – fluturues* etj., por edhe nga emër + prapashtesë si në rastet e *këngë-këngëtar, punë- punëtor*, etj.

Semantikisht këta emra, të cilët krijohen nga folje + prapashtesim zbërthehen me formulën ai që + foljen, p.sh. *notues* – ai që noton, *lexues* – ai që lexon, *blerës* – ai që blen, *fluturues* – ai që fluturon, etj.

Sikurse shihet edhe në shembujt më lart, gjuha shqipe ka disa prapashtesa, që formojnë emra veprimi, mes tyre veçojmë prapashtesat: **-ës** (-s), **-ar**, **-tar**, **-or**, **-tor**, **-ist**, etj.²

Në rastet e emrave të vepruesit të cilët krijohen nga folje prapashtesat e përdorura janë **(-ë)s** dhe varianti i saj **(-ues)** që i shtohet pjesores së foljes, si në rastet e emrave: *mbledhës* (nga folja *mbledh*), *shkelës* (nga folja *shkel*), *vjelës* (nga folja *vjel*), etj.

Në Gramatikën e Gjuhës Shqipe, trajtohen në një pikë të veçantë gjatë prapashtesimit edhe emrat e tipit: *hetues, dëgjues, ndërtues, shkruar, krijues*, etj., tek të cilët “prapashtesa –s në krye të herës i është shtuar trajtës së pjesores me **(-ue)** *ndërtue, mësue*, në dialektin verior”.³ Tashmë kjo formë ka krijuar një model të ri fjalëformimi të emrave nga foljet me

-oj + prapashtesën **-ues**, si në rastet e emrave: *kërkues, shpues*, etj.

Në jug, kësaj prapashtese **(-ue-s)** i është përgjigjur prapashtesa **-njës**, si *punoj-punonjës, lexoj-lexonjës*. Kjo prapashtesë tashmë është inaktive dhe vetëm në ndonjë rast të veçantë gjen përdorim, me qëllim të caktuar, si p.sh. kur themi *punonjës shkencor*.

Edhe prapashtesa **-tar** përdoret gjithashtu në krijimin e emrave të vepruesit, që mund të krijohen nga emrat jofoljorë të tipit: *punë-punëtor, treg-tregtar, këngë-këngëtar*, etj.

Gjithashtu në disa raste kjo prapashtesë iu shtohet emrave të veprimit si p.sh., *çlirim-çlirimtar, guxim-guximtar*. Emrat e mësipërm janë sinonime me emrat *çlirues* dhe *guxues* dhe në të dy rastet, si formë e lirë minimale shërben folja. Këta emra dallohen mes tyre në përdorim thjesht për efekte stilistikore.

Shumë nga këta emra, me konversion krijojnë mbiemra, p.sh.: *fluturues* (zog, disk), *punëtor* (djalë), *çlirimtar* (grup).

Duket se formime të tilla, kryesisht nga foljet në formimin e emrave të vepruesit, njihen edhe në anglisht. Në “Oxford Students Dictionary”, fjala *driver* (shofer) shpjegohet kështu: a person who drives vehicles (një njeri që

¹ J. Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999, f. 158.

² J. Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999, f. 158.

³ F. Agalliu, E. Angoni, etj., *Gramatika e Gjuhës Shqipe*, Tiranë, 2002, f. 134.

nget automjete). Pra sikurse shihet, edhe shpjegimi bëhet duke iu referuar foljes drive, nga e cila rrjedh emri i këtij vepruesi. Ky model ndiqet edhe në rastet e emrave të tillë si teach- teacher (mësues), write- writer (shkrimtar), sing- singer, lead-leader etj.

Por ku dhe si shprehet ekonomia gjuhësore në këto raste? Nëse do t'i referohemi Andre Martinesë lidhur me ligjin e ekonomisë gjuhësore, do të kemi parasysh, se synimi është sa më pak mund për një qëllim të caktuar.⁴ Pra, që në momentin, që formulën shpjeguese ai që + folje, e përbërë minimalisht nga tre njësi leksikore, e kthejmë në një fjalë, kemi të bëjmë në mënyrë të qartë me atë që Martine e cilëson si “ekonomi sintagmatike”⁵, pra vetëm një njësi, në vend të tri të tillave, p.sh. dëgjues – ai që dëgjon, nxënës – ai që nxë, gjykues – ai që gjykon. E njëjta gjë vlen edhe në rastet që përmendëm për gjuhën angleze, në vend të formulës: ai që nget makinën kemi fjalën përgjegjëse, driver (shofer), e cila vjen nga folja drive. Por rastet e emrave të vepruesit të krijuar me prapashtesim shfaqin edhe atë, që Martine e cilëson si ekonomi paradigmatisht, pasi mënjanon shtimin e një njësie të re në listën e emrave që folësi duhet të mbajë mend. Edhe pse emri i vepruesit, përbën një njësi të re leksikore, që folësi duhet të shtojë në leksikun e vet, duke qenë një fjalë e prejardhur që në shumicën e rasteve i ruan lidhjet me rrënjën nga vjen, mbajtja mend e kësaj fjale është më e lehtë për përdoruesit e gjuhës. Nga ana tjetër, krijimi i emrave të vepruesit kryesisht nga foljet, por edhe nga emra të tjerë, shërben si një model fjalëformimi të cilin gjuha e ndjek në pasurimin e saj me fjalë të reja, brenda parimeve të zhvillimit të saj, pa e dëmtuar vetë gjuhën.

Përfundime

Prirja për të ekonomizuar sa më shumë të folurën, është një tendencë që në ditët e sotme po bëhet gjithmonë e më e pranishme. E lidhur me zhvillimin e teknologjisë, me zhvillimin e shoqërisë, por edhe me zhvillimet e vetë gjuhës, tashmë kjo tendencë është një realitet konkret, që shfaqet dukshëm edhe tek emrat e vepruesit. Përgjithësisht këta emra krijohen në bazë të ligjeve të gjuhës shqipe, sipas modelit të fjalëformimit me prapashtesim duke zëvendësuar formulën shpjeguese të tyre në një fjalë të vetme, por njëkohësisht duke krijuar modelin fjalëformues edhe për disa mbiemra.

⁴ A. Martinet, *Elementë të gjuhësisë së përgjithshme*, Tiranë, 2002, f. 149.

⁵ A. Martinet, *Elementë të gjuhësisë së përgjithshme*, Tiranë, 2002, f. 149.

